

RIMSKE URE

NOĆ I VODA

Gradovi su kao i lica; ostavljaju ponekad u nama neizbrisiv trag primljen prvim dodirrom s njima. I Rim se ukazao tako meni gradom crnim; ostao grad taman, grad crn. Tu tragičnu i moćnu boju noći sretao sam u svojim izgubljenim šetnjama na Palatinu, u Vatikanu, na Pinciu, kao i na svim *piazzama* rimskim; u blještećem asfaltu, u krošnjama pinija i čempresa, u odorama crkvenih redova, što se javljaju i promiču ulicama. Vidio sam je u vodi vodoskoka, u starom zidu, u oku prolaznika, čuo sam je u govoru i šumovima. Prvih časova čudio sam se tom mračnom tonu, ali sam doskora shvatio: otkriše mi se čudne mogućnosti u kojima se može objaviti ovaj grad putniku strancu i putniku – slabu čovjeku. A o “slabim ljudima”, takozvanim kitaristima duha – kako ih nazvaše neki mudri mrzovoljnici – nije suviše progovoriti ponekad.

Crni tonovi izgradiše moj vid, objaviše Rim mojim očima. Gledao sam naprimjer zelenilo trava na travnjacima, zelenilo povijuša (kojima se kiti svježe meso u mesnicama, kruh u pekarnama, čelo dječje u igrama) i nikako se nisam mogao oteti dojmu da ovo rimsko zelenilo izvire i uvire u crninu, a upravo to je tom tonu davalo neku naročitu zavodljivu draž. Sve; doista sve, kao da na rubovima sebe nosi tragove crnine. Crnina što osjenčuje i stvara reljefnost, crnina čvrstoće, crnina što ograničuje misao, što određuje riječ, crnina što uvjetuje jasnost; crnina koja upućuje na izvore, na čvrstoću gorskih vrhunaca. U svemu iskri tmica. Eto, ta stara, rimska opeka: zar iz njena sagorjelog, zemljanog tona ne isijava mrak?

U Rimu je bijelo samo ono što nije rimsko, bijel je monument Vittoria Emanuelea. I zar je to Rim?! Popnite se na Campidoglio: vidjet ćete tada Rim i što u Rimu nije Rim.

A ono što iz te mračne crnine izvire i govori čisto i jasno upravo o tom gradu, pa i o življenju uopće, jest voda. Živ oblik. To bistro tijelo što teče i prelijeva se na starom kamenu i kamenju ovoga grada – odbija svako ruho. (Ili ga kao šaru skriva u dubini tijela.) Ono sa sebe skida sve odore, a svu slavu slavi u nagosti – pokazujući kako se u čistoći, otvorenosti krije sav sjaj svjetlosti, sve bogatstvo živog tijela. Voda je doista čistoća svjetlosti, šumora – ona je dan što je u dubokim dnima pun noći: bistri tok, preliv na kamenu, mir u vazi, mračni buk i huk u nevidljivim ponorima, pjenušav šum u vodoskocima. A sve je to u Rimu ono što se vezuje s muklo-zvučnim oglašivanjem zvona, šumoram u krošnjama i što novog putnika osupnjuje i zaustavlja: to je onaj čas kada mu se, odjednom, otkriva u vidu priča o njemu samome, o onome što se u njemu ogledava kao život – život sam, onaj trenutak u kojemu postaje svjestan crnine iz koje izvire i u koju uvire uvijek sam.

Crnina i voda. Zato mi se i Caravaggio učinio slikarom koji je pripao Rimu, a Bernini prolaznikom u Rimu. Michelangelo je Rim.

Sam na ulicama Rima mislio sam tako, sam onda kada već bijaše prošla ponoć, kada su već bili ušutjeli svi vodoskoci i samo se ponegdje u njima javljao mucav grgot, šum – znak bolesti, dotrajalosti mehanizma ovog najpoznatijeg rimskog dekora što, usprkos svemu, odvodi naše misli nekim zavodljivim predjelima simbolike mitološke, svjetlucavim mrakom, gdje izviru i gdje se ponovo nalaze, susreću stari izgubljeni napjevi. Noću, tako, kada nam se približuje, ili kada nas smjerom prazne perspektive ulice napušta hod nepoznata prolaznika – ostavljajući s nama samo šum krošanja nemarnog bludnika vjetra – jedan takav grgot budi u nama zloguki niz slika, ponor, samotničku nemoćnost, jaz jada kojim se omatamo i zbog kojega postajemo crni, crniji od noći u samim pljesnivim uglovima ovoga grada. A sve to, toliko uzbudljivo kitaristima duha, svede se

konačno na ranjavu, mračnu misao (što je tome uzrok?!), da se u samom sebi, da se samog sebe otkrije kao stari, zardali stroj u kojemu je štošta napuklo. I, eto, kakva java: u ovoj noći živi samo napukli stroj. Jasno se čuje njegov grgot, poput mučnog rogođenja ili muklog plača. Kome i što on to priča? Ništa; a kakva jednostavnost: izjednačujemo se. Tako; hod i sjena, hod i jeka: bio je to prostor u kojemu je sjećanje moralo biti šum vodoskoka, tama vodopada i svjetlost u prostorima Caravaggiovim.

Voda i crnina. I to je ono: na rubu svake moje misli spava strah: neće li se srušiti ovaj svijet i glazba početi.

Nisam vjernik, ali da jesam – čini mi se – nigdje se ne bih toliko razočarao kao upravo na mjestu gdje je dignuta piramida namjesniku Božjem. Nisam vjernik, ali mogu biti dugim časovima opsjednut mjerom, harmoničnošću malih, provincijskih crkava, što su izrasle bezimene u začuđujućoj čistoći nove, žive mjere. A to berninijevsko dvorište, taj Canova, ta golema bazilika što sve očarava putnike, mene je razočarala, i ne samo ona već najvećim dijelom i ono što se u njoj nalazi i oko nje zbiva.

Ni Quirinal, ni Lateran, pa ni Piazza Venezia, ništa to nije ostavilo dubljih tragova u meni. Volio sam Piazzu dell' Esedra, Piazzu dei Tritoni, volim Pincio, volim Kampanju rimsku, Albanska brda, šume, jezera, neko i meni samome neshvatljivo poštovanje budi Piazza Navona, ali ono što je postalo mojim, usudio bih se reći, što me je obogatilo jednom stvaralačkom sintezom rasutih zbiljanja i doživljaja u mojoj prošlosti, te dovelo do katarze žive u jednom mom vlastitom uzbuđenju, bio je to Campidoglio: ovaj stari, kameni prostor u poslijepodnevnim sutonjim časovima i u muklim, puklim podnevima Palatin.

Sjedio sam na stepenicama Muzeja konzervatora uz red žena, muškaraca, što izadoše u predvečerje prošetati svoju djecu, da se sami odmire i – obavijeste... A dolazi suton; svjetlost njegovu pratim neobično rado ovim prostorom: njenu igru na licu Palače senatora i palača muzeja; pratim je po pločniku,

na bronci konjaničke figure cara-filozofa, na licima ljudi što živo razgovaraju; gonetam po kretnjama misli i osjećaje te se opet sretam s licem one stare, mršave žene koja me već treći dan vreba, obilazi u želji da nekako uspostavi dodir i da crnom, gramofonskom pločom svoga čičeronskog repertoara zaradi nekoliko desetaka lira. Nazirem neku strašnu sudbinu u njenoj pojavi i strepim pred njenim okom. Moj se pogled sređuje na licima djece i tada se počnu otkrivati zvukovi što su dosad ostajali nečujni: žamor i šapat ljudi, isprepleten glasnim uzvicima djece, plovi nad dubokom bukom grada što se u mračnim krugovima širi oko nas. A ti me glasovi smiruju i opet vraćaju figuri cara-filozofa. Pratim oblike i sjaj toga metala što je izgradio, oživio toliko mnoštvo životnih oblika te mi se sve čini da je to zlatan znak mira: kada dan susreće noć, nebo daleke horizonte, vode nepoznate obale, a vjetar krošnje što mu se oglasuju šumom. *Beata l'alma ove non corre tempo* – blažena je duša kojom ne protječe vrijeme. I osjetim tada da u meni bije srce, a krv lupa: djelo... Nemoguće je tada da u čitav ovaj prostor ne uđe On koji ga je stvarao. Slušam ga, u svemu ga slušam, sve moje znanje, sve što imam pohranjeno u svojoj svijesti, sve mu stavljam na raspoloženje, svim tim svojim siromaštvom izgrađujem njegovu figuru sa zbitim, deformiranotragičnim licem: *messer Buonarroti...* Palača senatora. – Vidim ga u organiziranju rada oko stepenica što se kao dva krila krile uz lice zgrade, u snazi i krepkoj njihovoj mjeri, u postavi dviju figura, u lakoći i brzini balustrade na njima. Gledam ga u raščlanjenju čitava lica zgrade: u solidnoj jednostavnosti prvog sloja, u životvornoj nepravilnosti drugog (poredite fasade obaju muzeja po strani i vidjet ćete značenje drugog reda malih prozorskih otvora!), u mirnoći završne vodoravne balustrade i stasu tornja, kojim se zaključuje rast i plemenita širina ove palače. Lica ljudi i lica ovih građevina! Ne mogu a da ne ustanem, da se ne pomaknem, krenem ovim prostorom...

Hvata se već mrak: noć, sama noć i voda...

Samo sam deset dana proboravio u Rimu; možda mi je tek jedno poslijepodne otišlo a da nisam bio na Campidogliu.

Potrebno je, čini mi se, da čovjek bude u sebi samome već stiliziran, zatvoren čovjek, da njegov razvoj bude uokviren, daleko na neki način završen čovjek, da bi mogao voljeti Campidoglio. Campidoglio je mjera za ljude koji su dovršeni, ili se približuju tom času. Nije na Campidogliu ništa u banalnom smislu stilski konzekventno zatvoreno, ništa nije veliko, grandiozno, i što je najčudnije, ništa nije velegradsko u modernom smislu; u tom prostoru osjetite nešto ladanjsko, osjećate da je trava, ledina negdje u blizini, ali i trava i ledina, sve je to već prevladano od jedne stare, kulturne mjere; nije to ladanjski dvor što ga okružuje šuma, to je "dvor" kojemu su i šume i vode, svi prostori već podređeni, već njegovi. Slušao sam glasove ljudi u večernjim tišinama, u podnevnim vrućinama, i svaki taj glas ukazivao mi se savladanim, oplemenjenim od ovog prostora. No to nije bio Bernini... Ako je ikada bilo nešto sretno postavljeno na tom prostoru, to je svakako taj brončani konjanik koji će prema pučkoj priči, kada se sav otkrije u zlatu, dati znak da je već kraj svijeta – Marko Aurelije.

Vidio sam nekoliko puta Colleonia, Gattamelatu, a upravo o ovom konjaniku i njegovu konju slušao sam najsmješnije stvari. Nikada ni jednom od svih mogućih Colleonia nisam pristupio a da mi se nisu javile neke odbojne misli, bez odbojnog osjećaja koji se u meni uvijek budi kada se naglašuje dekor, dekor koji osiromašuje životvornost forme, pokreta i ispunja je nekom ispraznošću, što se i u umjetnosti može nazvati: laž. Nisam boaloovac, ali poznam čas kada se gladan jede kruh u sjeni krošanja gdje se čuju izvori.

Arkade obaju kapidolijskih muzeja bijahu prostor gdje sam se sklanjao pred žegom dana. Odatle sam i gledao brončanu figuru koja je upravo čudom prošla kroz vjekove, i danas, eto, kao znak kontinuiteta nekih životnih oblika, stoji u ovom prostoru, pod starim zvjezdanim nebom, umivana kišama i olujnim vjetrovima, uvijek jednako izvor onog naročitog ljudskog stanja u nama, ljudskog – koje znači doživljaj ili opravdanje toga što prašnjavi i blatnjavi, izranjeni i uvijek spremni da ranjavamo, trajemo na putovima ovih vremena kojima se tvrdoglavo i puni očaja probijamo. Pratim linije što u savrše-

noj, upravo muzikalnoj igri toka prelaze, stvaraju i zatvaraju oblike da bi stvorile život, onu plemenitost života što ga samo nadareno oko gleda. I, eto, stvoren je čovjek, čovjek koji je pružio ruku da smiri, sredi, oslobodi i uvjeri pokretom koji mi se učinio najhumanijim što je ikada nastao u odnosu između onoga koji vlada i onih kojima se vlada.

Gledao sam glavu, vrat konja, pokret, stas, živost forme što se u harmoničnoj živosti otvorila svjetlosti i sve više sam shvaćao koliko su ljudi danas barbari. Eto, tu, u neposrednoj blizini taj spomenik veličine nove Italije. Tko zna čitati, u tom bi spomeniku mogao pročitati sav karakter i svu sudbinu talijanskog političkog života.

Uvijek sam se bojao izvoditi široka poređenja, naročito kada se te konstrukcije pletu iz sitnih detalja. Uvijek sam volio govoriti o prostorima i u prostorima kojima sam mogao biti mjera; međutim, svi griješimo... Ipak bih se usudio reći da nas mjera životne forme ove stare bronce na Campidogliu može pravom mjerom mjeriti. Tko osjeti razliku između života ove forme i one Colleonia i svih Colleonia poslije, razumjet će mnoge stvari, a rekao bih da bi to shvaćanje na ovom području i bilo znak ljudskosti čovjeka, zreline čovjeka u čovjeku.

Tama je već izvirala iz svih stvari i hlapjela u sivi suton što se javljao u krošnjama čempresa, borova i rascvjetalih oleandara. I voda se čula – kao riječi, govor ljudski: u svemu i svugdje tama, mrak. Voda i noć...

Hrvatsko kolo, 1952.

Crni smiješak. Pripovijetke. Putopisi. Čovjek u riječi, 1977.